

**ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ” – БЛАГОЕВГРАД
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ”**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за придобиване на образователна и научна
степен „Доктор“

Област на Висшето образование 3. Социални,
стопански и правни науки. Професионално направление:
3.2 Психология.

Научна специалност: Педагогическа и възрастова
психология.

на тема:

**Самооценка и адаптация към средата
на ученици от 13 – 16 годишна възраст**

Докторант: Елени Диогенис Мандрадзи

Научен ръководител: доц. д-р Мария Мутафова

Благоевград 2018 г.

Дисертацията съдържа увод, три глави, изводи и препоръки за практиката, приноси, литература и приложение.

Обемът на дисертацията е 155 страници. Онагледена е с 21 таблици и 8 фигури.

Литературата съдържа 128 източника .

Защитата на дисертационния труд ще се състои на г. от часа в зала 1210 А на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – гр. Благоевград, на открито заседание на Научното жури.

Увод

Разнообразни са дефинициите на термина самооценка в психологичната литература – позитивна или негативна установка, установъчна система с когнитивен, емоционален и конативен компонент и др. (Rosenberg, 1965; Velichkov, 1989; Mutafova, 2015; Orakova, 2000, p.59). Термините самооценка (self-assessment) и самоуважение (self-respect) са силно зависими структурни компоненти на термина глобална самооценка (self-esteem), която е относително устойчива и е компонент на самосъзнанието на личността (Peneva & Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014, p. 90).

Оказва се, вследствие на задълбочени изследвания на емоционалната интелигентност (Stoyanova, 2010) и изучаването на взаимовръзката между самооценката и комуникативните стратегии, че хората с ниска самооценка проявяват в общуването несъгласие, тревожност, неувереност във възможностите за достигане на собствените жизнени планове, некомпетентност в социалните взаимоотношения (Rosenberg, 1965; Velichkov, 1989, pp. 59 – 63; Mutafova, 2015; Orakova, 2000, p. 59; Stoyanova, 2010; Stoyanova & Peneva, 2014).

Хората с висока самооценка показват положителни нагласи и непринуденост в социалните взаимоотношения, както и последователност в постигане на целите си (Rosenberg, 1965; Velichkov, 1989, pp. 59 – 63; Mutafova, 2015; Orakova, 2000, p. 59; Stoyanova & Peneva, 2014).

Като когнитивен регулатор на личната компетентност и ресурси, които човек може да вложи при дадени обстоятелства, системата му от самооценки придобива свойството да се самоподдържа и е основа за устойчиви стратегии на развитие и използване на личната компетентност (Rosenberg, 1965; Tair, 2006; Stoyanova, 2010, 2011; Zografova, 2008; Velichkov, 1989, pp. 59 – 63; Orakova, 2000, pp. 58-59; Mutafova, 2014, 2015).

За да се повиши осъзнатостта както на себе си, така и на компетентността си при учене и адаптация към средата е необходимо да се изследва самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и на адаптацията им към средата.

Самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е средство за адаптацията им към средата.

ГЛАВА ПЪРВА: ТЕОРЕТИЧНИ ВЪЗГЛЕДИ

1.1. Възгледи за самооценката; за интелигентността и адаптацията към средата на учениците.

1.1.1. Възгледи за самооценката

„Самооценката, чрез активираната и преработвана с нейна помощ информация, е когнитивен регулатор на личната компетентност и ресурси, които човек може да вложи при дадени обстоятелства (Velichkov, 1989, pp. 57-58). Системата от самооценки на личността получава свойството да се самоподдържа и трудно се поддава на изменение. Формират се устойчиви стратегии на развитие и използване на личната компетентност“ (Mutafova, 2015, p.50).

Самооценката осигурява йерархията на знанията на човека за себе си (Mutafova, 2015; Orakova, 2000, p.60; Velichkov, 1989).

1.1.2. Възгледи за интелигентността и адаптация към средата на учениците.

Интелигентността и умствената надареност на учениците повишават възможностите им за адаптация към средата.

Човешката интелигентност може да се измерва преди някакво действително постижение.

Следователно тя не е свързана с академичните постижения на обучаваните. Психолозите биха могли да приемат това изненадващо заключение или да поставят под съмнение валидността точно на тези конкретни измервания за интелигентност. Те избират втората позиция и това води до разработването на нови стратегии за изследване на интелигентността (Mavrodiev, 2015; Stoyanova, 2011).

Възгледите на А. Бине и Т. Симон за изследването на интелигентността на ученици чрез тестиране са по отношение на успешна реализация на правилни отговори на айтемите в теста, които са от училищната работа. А. Бине и Т. Симон тестват интелигентността, като поставят на изследваните лица сложни задачи, които действително са включени в училищната работа (Binet & Simon, 1905; Mavrodiev,

2015; Stoyanova, 2011). Тестът се прилага индивидуално от изследовател, който поставя задачите и въпросите на ученика, като първите айтеми са лесни и с напредването на теста се усложняват. Продължителността на теста може да е няколко часа, докато ученикът успее да даде правилния отговор (Binet & Simon, 1905; Mavrodiev, 2015; Stoyanova, 2011).

А. Бине и Т. Симон установяват широки норми за представянето на теста, като прилагат тестовите айтеми на голям брой ученици, за да определят средното равнище. Резултатите от теста на всеки изследван ученик може да се сравни с тези норми и да се интерпретира равнището им, като високо (над тях), ниско (под тях) или средно (по средата) (Binet & Simon, 1905; Mavrodiev, 2015; Stoyanova, 2011).

Съществуват и други възгледи и теории за интелигентността, като тази на Векслер, който дефинира интелигентността като глобален капацитет на индивида да действа целенасочено, да мисли рационално и да се справя ефективно с околната среда (Wechsler, 1975).

Ж.Пиаже разработва когнитивна теория за интелигентността на хората като адаптация към средата (Piaget, 1952; 1957; 1958; Buskist & Gerbing, 1990; Mavrodiev, 2015; Mutafova, 2007).

Адаптацията към средата включва два процеса: асимилация и акомодация. Асимилацията е процесът на приемане на нова информация и интерпретирането ѝ по такъв начин, че да съвпадне с новите наблюдения.

Акомодацията е процесът на промяна на дадена схема по посока на по-пълно съответствие с реалността.

В процеса на създаване на все по-сложни форми и прогресивно балансиране на тези форми със средата се реализира възможността на хората да конструират серии от “схеми” - концепти или модели - за справяне с техния свят. “Схеми” е термин, с който Ж.Пиаже дефинира когнитивни структури, които хората си създават, когато трябва да се справят в типична за тяхната среда ситуация, т. е. схемата или мисловната рамка, с която те ще интерпретират информацията (Piaget, 1952; 1957; 1958; Buskist & Gerbing, 1990; Mavrodiev, 2015; Mutafova, 2007).

1.1.3 Самооценката на характеристики на ученето като средство за адаптация към средата на 13-16 годишни ученици

Самооценката на характеристики на ученето (като компонент на умствената надареност) на 13-16 годишни ученици е средство за увеличаване на възможностите им за адаптация към средата: Притежава необикновено развит речник за възрастта си; използва правилно понятията; неговата реч се характеризира с богатство на изразяване, претрупаност и свобода; Притежава голям запас от информация по различни теми (надхвърляща обикновените интереси на хора от тази възраст); Притежава бърза реакция за възпроизводство на факти; Има бърз вътрешен усет към виждане на причинно-следствени връзки; търси начин да открие „как“ и „защо“ стават нещата; задава много провокиращи въпроси (за разлика от информационните въпроси за факти); иска да разбере какво прави нещата (или хората) да функционират; Има готово схващане за основни принципи и може бързо да направи верни обобщения по отношение на събития, хора и неща; търси приликите и различията в събитията, хората и нещата; Той е страстен и жив наблюдател; обикновено вижда повече и получава

повече от разкази, филми и т.н. в сравнение с другите; Чете повече самостоятелно; обикновено предпочита книги за възрастни; не отбягва трудни книги; може да демонстрира предпочитания към биографии, автобиографии, енциклопедии и атласи; Опитва се да разбере сложен материал, като го разделя на съответни части; обяснява си нещата за себе си; вижда логични и разумни отговори (Mutafova, 2007, pp: 192-193, p. 199; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Renzulli, et. all, 1976 Radoslavova & Velichkov, 2005, pp: 131-132).

Л. Колберг формулира стадийната теория за моралното развитие и за ученето, според която 13-16 годишните ученици са в постконвенционалния стадий, в който те могат да разграничат морално правилните и законови принципи; да мислят и учат според тях (Kohlberg, 1973; 1973a; 1981; 1984; Buskist, & Gerbing, 1990). Колберг започва своето изследване чрез задаването на въпроси за разрешаването на различни морални дилеми на момчета на 10, 13 и 16 години (Kohlberg, 1973; 1973a; 1981; 1984; Buskist, & Gerbing, 1990). Анализът на резултатите на децата дава основание на Л. Колберг да заключи, че моралното развитие прогресира чрез преминаването през последователност от три общи морални нива, всяко от

съдържа два отделни етапа. Всеки следващ етап е свързан с предходния и представлява по-сложен начин на мисловните процеси относно търсенето на отговори на морални въпроси (Kohlberg, 1973; 1973a; 1981; 1984; Buskist, & Gerbing, 1990). Според Колберг човек не може да прескочи даден етап от своето развитие, а този, който е достигнал до по-висок етап, няма как да регресира до по-ранните етапи (Kohlberg, 1973; 1973a; 1981; 1984; Buskist, & Gerbing, 1990).

Успешността на личността може да е резултат или от висока “Аз”-ефективност, или от възприемане на социалната система като отзивчива към действията и. Безуспешността може да е резултат или от ниска “Аз”-ефективност, или от възприемане на социалната система като неотзивчива към действията на личността (Bandura, 1973; 1986; Buskist & Gerbing, 1990).

Бандура дефинира очакванията за ефективност – убеждението, че човек може успешно да извърши дадено действие и преценка за личната ефективност, т.е. убеждение в личната компетентност (Bandura, 1973; 1986; Buskist & Gerbing, 1990). Според автора очакването за резултата е оценката, че дадено действие ще доведе до определен резултат, т.е. –

убеждението в собствената среда (Bandura, 1973; 1986; Buskist & Gerbing, 1990).

Разработвайки теорията си за “Аз”-ефективността от перспективата на теорията за социалното учене, Бандура разграничава очакванията за ефективност от очакванията за резултата (Bandura, 1973; 1986; Buskist & Gerbing, 1990). Очакването за ефективност е убеждението, че човек може успешно да извърши дадено действие. То е преценка за личната ефективност, а очакването за резултата е оценката, че дадено действие ще доведе до определен резултат, т.е. първото е убеждението в личната компетентност, а второто – убеждението в собствената среда. Така чувството за безуспешност може да е резултат или от ниска “Аз”-ефективност, или от възприемане на социалната система като неотзивчива към действията на човека (Bandura, 1973; 1986; Buskist & Gerbing, 1990).

В психосоциалната теория на Ериксън, личността се развива през целия си живот (Erikson, 1963; 1968). Оптимизмът и успешната реализация на човешкия потенциал е в основата на неговите възгледи за психосоциалното развитие. Развитието следва епигенетичен принцип – „всичко, което расте, има основен план, определена основа и от нея произтичат

останалите части, всяка от които има точно определено време на господство, докато всички части се съберат във функционираща цялост“ (Erikson, 1963; 1968).

Възгледите на Ериксън за психосоциалното възрастово развитие на 13-16 годишните ученици са относно ролята на подкрепата и внушението за увереност от хората, които ги отглеждат и от учителите им. 13-16 годишните ученици са инициативни, интересуват се от действителната същност на нещата, участват активно в разнообразни дейности и се развиват успешно, ако получават уважение и ги насърчават (Erikson, 1968).

Човекът има нужда от идентичността за да осъзнаване на своето единение и съотносителност с другите. Индивидите със силна идентичност признават едновременно свързаността си с другите и своята уникалност. Това се свързва и с динамизма на явлението, с неговата непрекъсната промяна и развитие, на което Ерик Ериксън обръща специално внимание (Buskist, & Gerbing, 1990). По-широкото представяне на тезата на Е. Ериксън за идентичността е, защото концепцията е цялостна, мащабна, дълбоко аналитична. Освен това, тя е в основата на много

други теории. Интересна и ценна в научно отношение е теорията на Джеймс Марсия, която доразработва теорията за психосоциалната идентичност на Ериксън, като акцентира на динамиката на конструкта (Marcia, 1967; 1980; Buskist, & Gerbing, 1990). Марсия твърди, че установяването на идентичност включва два компонента, криза и ангажираност. Кризата е период, през който юношата се бори интелектуално за решаване на въпроси, свързани с личните ценности и цели. Например, тийнейджърът, който поставя под въпрос религиозните и моралните ценности на своите родители, изпитва криза (Marcia, 1967; 1980; Buskist, & Gerbing, 1990).

Марсия предполага, че юношите изпитват различни степени на криза и ангажираност. Някои юноши никога не се сблъскват с кризи, а други се сблъскват, но никога не ги разрешават. Опитвайки се да разбере различните начини, по които подрастващите преживяват кризата на идентичността, Марсия разработва четири възможности, които той нарича статус на идентичност (Marcia, 1967; 1980; Buskist, & Gerbing, 1990).

В когнитивния стадий на формални операции, според Пиаже 13-16 годишните ученици развиват

абстрактното си мислене, могат да дискутират с научни термини и да проверяват хипотези (Piaget, 1952; 1957; 1958; Marsel, 1988).

Според изследвания на самооценката, личностите с висока самооценка запомнят и използват релевантна на “Аз”-а информация по-често след успех, а личностите с ниска самооценка я използват след неуспех (Velichkov, 1989; Mutafova, 2015; Orakova, 2000, p.60). Те насочват вниманието на изследователите към необходимостта от нови изследвания на самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици, подобрява възможностите им за адаптация към средата: приемане на себе си, личностен растеж , жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата и позитивни взаимоотношения.

ГЛАВА ВТОРА: ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПРОГРАМА

2.1 Цел, задачи и хипотези на изследването

2.1.1 Цел

В образователната практика възникват проблеми и причините са различни.

Актуализира се изследването на самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и на адаптацията им към средата.

Целта на дисертацията е да се изследва съществуването на взаимовръзка между самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и на адаптацията им към средата, съдържаща в себе си скалите: приемане на себе си, личностен растеж , жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата и позитивни взаимоотношения.

2.1.2 Задачи

1. Създаване на условия за провеждане на изследването на самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и на адаптацията им към средата, съдържаща в себе си скалите: приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата и позитивни взаимоотношения.
2. Осигуряване на необходимия брой изследвани лица за по-голяма представителност.
3. Да се осигури информирано съгласие от директора, родителите и 13-16 годишни ученици за провеждане на изследването.
4. Да се изследва самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици.
5. Да се изследва адаптацията към средата, съдържаща в себе си скалите: приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата и позитивни взаимоотношения на 13-16 годишни ученици.
6. Да се съпоставят данните на изследваните момчета и момичета за самооценката им на

характеристиките за учене и на адаптацията им към средата, съдържаща в себе си скалите: приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата и позитивни взаимоотношения.

2.1.3 Хипотези

Хипотеза 1: Предполагаме, че общият бал на самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е свързан с общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Това предположение е формулирано на основа на наблюденията ни в практиката; на теориите и изследванията на познанието, на ролята на осъзнатото учене на учениците и ролята му при осъзнаването на собствените им добри качества и недостатъци при адаптацията им към себе си и средата (Piaget, 1958; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Renzulli, et. all, 1976; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Хипотеза 2: Предполагаме, че възрастта и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици не са свързани.

Това предположение е формулирано на основа на наблюденията ни в практиката; на теориите и изследванията на познанието, на ролята на осъзнатото учене на учениците и възрастовите особености на 13-16 годишните ученици (Piaget, 1958; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Renzulli, et. all, 1976).

Хипотеза 3: Предполагаме, че нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене се проявява у 13-16 годишните ученици независимо от пола им.

Това предположение е формулирано на основа на наблюденията ни в практиката; на теориите и изследванията на познанието, на ролята на осъзнатото учене на учениците (Piaget, 1958; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Renzulli, et. all, 1976).

Хипотеза 4: Предполагаме, че нивото на общия бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ е свързано с възрастта на изследваните лица.

Това предположение е формулирано на основа на наблюденията ни в практиката; на теориите и

изследванията на осъзнаването на способността за поставяне на лични цели и жизнени планове при адаптацията в средата и възрастовите особености на личността (Piaget, 1958; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Хипотеза 5: Предполагаме, че общият бал по скалите за адаптация към средата „Личностен растеж“ и „Автономия“ не е свързан с общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Това предположение е формулирано на основа на наблюденията ни в практиката; на теориите и изследванията на адаптацията към средата, на познанието, на ролята на осъзнатото учене на учениците (Piaget, 1958; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Renzulli, et. all, 1976; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Хипотеза 6: Предполагаме, че съществува зависимост между общия бал по скалите за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на

самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Това предположение е създадено на основа на наблюденията ни в практиката; на теориите и изследванията на адаптацията към средата, на познанието, на ролята на осъзнатото учене на учениците (Piaget, 1958; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Renzulli, et. all, 1976; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

2.2 Изследвани лица

Изследваните лица са 120 ученици на възраст от 13 до 16 години. 59 от тях са момчета и 61 момичета. 17 от момчетата и 15 от момчетата са на 13 годишна възраст. 15 от момчетата и 9 от момчетата са на 14 годишна възраст. 7 от момчетата и 15 от момчетата са на 14 годишна възраст. 22 от момчетата и 17 от момчетата са на 16 годишна възраст.

Изследването е проведено през месец май 2016 година. По населено място и училище данните за изследваните лица са както следва: От гр.Сапарева Баня, община Благоевград, област Благоевград, СОУ

"Христо Ботев" са 18 момчета (като 10 са на 13 годишна възраст и 8 на 15 годишна възраст) и 18 момичета (като 2 са на 15 годишна възраст и 16 на 13 годишна възраст); от с. Антон, Софийска област, ОУ "Св.Св.Кирил и Методий" са 16 момчета (като 7 са на 13 годишна възраст и 9 са на 14 годишна възраст) и 17 момичета (като 3 са на 13 годишна възраст и 14 са на 14 годишна възраст); с. Слащен, област Благоевград, СОУ "Св.Кл.Охридски" са 25 момчета (като 8 са на 15 годишна възраст и 10 са на 16 годишна възраст) и 26 момичета (като 1 е на 14 годишна възраст, 3 са на 15 годишна възраст и 22 са на 16 годишна възраст).

2.3 Методически инструментариум

2.3.1 Методи за провеждане на изследването

Изследването е осъществено по тестови метод, като са приложени методиките:

1. Скала за изследване на самооценката на характеристики на учене, в модификация на М. Мутафова (Mutafova, 2007, р.р. 198-203) на адаптираната от Л. Здравчев, и И. Паспаланов, (Zdravchev & Paspalanov, 1985) личностна скала за оценка на поведенческите характеристики на надарените и талантиливи ученици, разработена от Д.

Рензули и Р. Хартман (Renzulli, et. all, 1976) (Приложение 2).

2. Скала за изследване на адаптацията към средата на М. Радославова и А. Величков (Radoslavova & Velichkov, 2005, pp: 131-132) съдържаща в себе си скалите:

- приемане на себе си – осъзнаване на собствените добри качества и недостатъци и преживяването чувство за собствено достойнство и себеуважение;
- личностен растеж – субективна оценка на наличните възможности за себеразвитие и себеусъвършенстване, например за придобиване и промяна на компетентности, нагласи, убеждения и др. в живота;
- жизнени цели – способност за поставяне и преследване на дългосрочни лични цели и жизнени планове в средата;
- автономия – преживявания на независимост във формирането и отстояването на собствените виждания,

мисленето и поведението от други хора, с които човек е заедно в една и съща среда;

- личностен контрол над средата – възможност на индивида да установява контрол над хода на протичащите събития и процеси в живота и да се справя успешно с възникващите проблеми;

позитивни взаимоотношения – умения за изразяване на емпатия и за установяване на близки взаимоотношения с другите хора в средата и наличие на чувства на привързаност (Приложение 3).

Изследването на самооценката е реализирано с 13-16 годишни ученици по скалата за изследване на самооценката на характеристики на учене , в модификация на М. Мутафова (Mutafova, 2007, p.p. 198-203) на адаптираната от Л. Здравчев, и И. Паспаланов, (Zdravchev & Paspalanov, 1985) личностна скала за оценка на поведенческите характеристики на надарените и талантиливи ученици, разработена от Д. Рензули и Р. Хартман (Renzulli, et. all, 1976)

(Приложение 2), която е 4 степенна, като 1 - означава, че съответната характеристика на учене е с най-ниска степен на изразеност (тя се проявява рядко или никога“), 2 - означава, че съответната характеристика на учене е с по-висока степен на изразеност (тя се проявява „от време на време“), 3 - означава, че съответната характеристика на учене е с висока степен на изразеност (тя се проявява „често“) и 4 - означава, че съответната характеристика на учене е с най-висока степен на изразеност (тя се проявява „почти винаги“). Всяка степен на изразеност (от 1 до 4) на съответна характеристика на учене означава същият брой точки за изследваното лице.

В изследването общата сума от точките се получава, като резултат от избраните степени на изразеност на съответна характеристика на учене (от 1 до 10) от изследваните лица.

Изследването по скалата за адаптацията към средата (приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения) е реализирано с 13-16 годишни ученици, която е 5 степенна, като означаването е:

1 – изобщо не е вярно

2 – в малка степен вярно

3 – донякъде вярно

4 – в голяма степен вярно

5 – напълно е вярно

В изследването общата сума от точките се получава, като резултат по всяка скала от скалата за адаптацията към средата (приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения) (Приложение 3).

Норми

Нормите по скалата за изследване на самооценката на характеристики на учене в модификация на М. Мутафова (Mutafova, 2007, p.p. 198-203) на адаптираната от Л. Здравчев, и И. Паспаланов, (Zdravchev & Paspalanov, 1985) личностна скала за оценка на поведенческите характеристики на надарените и талантиливи ученици, разработена от Д. Рензули и Р. Хартман (Renzulli, et. all, 1976) са реализирани с програма SPSS за разграничаване на високо, средно и ниско ниво.

Скалата за изследване на самооценката на характеристики на учене е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за изследване на самооценката на характеристики на учене е 21.56 т., стандартното отклонение е 4.88 т., т.е. резултати под 16.68 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 26.44 т. се приемат за високо ниво и резултати от 16.68 т. до 26.44 т. се приемат за средно ниво.

Нормите по скалата за адаптацията към средата (приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения) са реализирани с програма SPSS за разграничаване на високо, средно и ниско ниво.

Скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ е 28.45 т., стандартното отклонение е 5.78 т., т.е. резултати под 22.67 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 34.23 т. се приемат за високо ниво и резултати от 22.67 т. до 34.23 т. се приемат за средно ниво.

Скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ е 31.91 т., стандартното отклонение е 6.78 т., т.е. резултати под 25.13 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 38.67 т. се приемат за високо ниво и резултати от 25.13 т. до 38.67 т. се приемат за средно ниво.

Скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ е 25.65 т., стандартното отклонение е 6.42 т., т.е. резултати под 19.23 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 32.07 т. се приемат за високо ниво и резултати от 19.23 т. до 32.07 т. се приемат за средно ниво.

Скалата за адаптация към средата „Автономия“ е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за адаптация към средата „Автономия“ е 22.49 т., стандартното отклонение е 4.96 т., т.е. резултати под 17.53 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 27.45 т. се приемат за високо ниво и резултати от 17.53 т. до 27.45 т. се приемат за средно ниво.

Скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ е 33.26 т., стандартното отклонение е 5.91 т., т.е. резултати под 27.35 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 39.17 т. се приемат за високо ниво и резултати от 27.35 т. до 39.17 т. се приемат за средно ниво.

Скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ е с висока надеждност (Алфа на Кронбах е 0.82).

Средно аритметичната стойност по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ е 31.12 т., стандартното отклонение е 5.60 т., т.е. резултати под 25.52 т. се приемат за ниско ниво, а резултати над 36.72 т. се приемат за високо ниво и резултати от 25.52 т. до 36.72 т. се приемат за средно ниво.

2.3.2 Методи за обработка и анализ на изследването

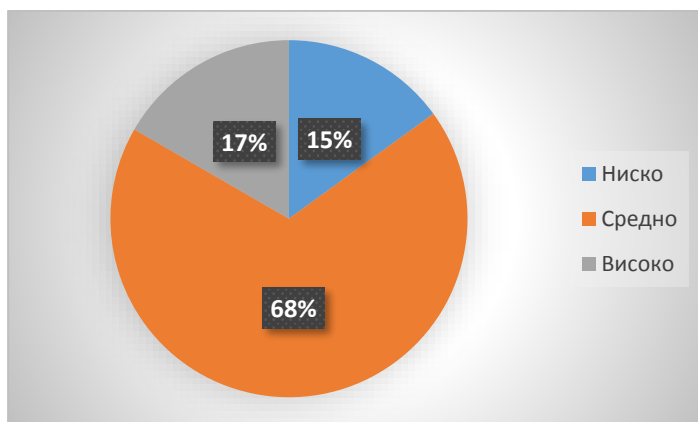
Статистическата обработка на резултатите е реализирана с програма SPSS v.20, като са използвани статистическите методи:

1. Дескриптивна статистика.
2. Линеен регресионен анализ (Linear Regression Analysis).
3. Хи-квадрат анализ (Chi-Square Analysis)

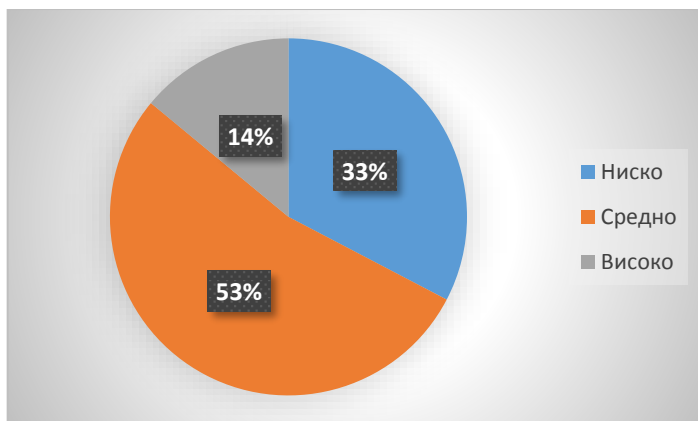
ТРЕТА ГЛАВА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

При анализа на резултатите на 13-16 годишните ученици по скалата за изследване на самооценката на характеристики на учене и по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ се проявиха различни нива, които са онагледени във фигура 1 и фигура 2.

Фигура 1: Разпределение на нивата на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици

Фигура 2: Разпределение на нивата по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ на 13-16 годишните ученици

Анализът на резултатите от статистическа процедура линеен регресионен анализ представи данни, за проверка на хипотеза 1, т.е., че общият бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е свързан с общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Таблица 2: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзката между общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.282 ^a	.079	.072	2.309

a. Predictors: (Constant): приемане_на_себе_си

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Таблица 2 представя резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзката между общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Изчисленият корелационен коефициент $R=0.282$ показва, че има зависимост между променливите и тази зависимост е правопрпорционална. Коефициентът на

детерминация (R^2)=0.079 показва, че 7.9% от резултатите относно общия бал на самооценката на характеристиките за учене зависят от общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“. Ниският процент показва, че има и други фактори, които влияят на самооценката на изследваните лица (Таблица 2).

Таблица 3: Резултати от приложена статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) за проверка на адекватността на приложената статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзката между общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
-------	----------------	----	-------------	---	------

1	Regression	54.318	1	54.318	10.186	.002 ^a
	Residual	629.274	118	5.333		
	Total	683.592	119			

a. Predictors: (Constant),

общ_бал_приемане_на_себе_си

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Анализът на резултатите от приложената статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) служи за установяване на адекватността на модела – в случая моделът е адекватен, като основание за това дава $p = 0.002$, което е по-малко от грешката алфа 0.05 (Таблица 3).

Таблица 4: Коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на връзката между общия бал на самооценка на

характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	14.039	.757		18.557	.000
приемане_на_себе *	.108	.034	.282	3.191	.002

a. Predictors: (Constant),

общ_бал_приемане_на_себе_си *

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка**

Забележка:

* общ_бал_приемане_на_себе_си – Общ бал по

скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ на 13-16 годишните учениците.

**** общ_бал_самооценка** – Общ бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците.

Таблица 4 съдържа информация относно стойността на параметрите и тяхната статистическа значимост от приложената статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на връзката между общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Връзката между променливите е правопрпорционална, т.е. с нарастването на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците нараства и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Потвърди се хипотеза 1, т.е., че общият бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е свързан с общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици: богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото е свързана с приемането на себе си, т.е., с осъзнаването на собствените им добри качества и недостатъци; на преживяването им чувство за собствено достойнство и себеуважението им. Тъй като връзката между общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ е правопропорционална, с нарастването на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците нараства и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Доказа се хипотеза 2, т.е., че възрастта и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици не са свързани (което е онагледено в таблица 5, таблица 6 и таблица 7). Това означава, че с нарастване на възрастта не нараства общия бал на самооценка на характеристиките за

учене на 13-16 годишните ученици: богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото.

В таблица 5, таблица 6 и таблица 7 са представени резултатите от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ.

Таблица 5: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на обратнопропорционална връзка между възрастта и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
-------	---	----------	-------------------	----------------------------

1	.143 ^a	.020	.012	4.850
---	-------------------	------	------	-------

a. Predictors: (Constant): Възраст

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Анализът на резултатите показва стойността на корелационния коефициент R ($R=0.143$), т.е. връзката между двете променливи: възраст на изследваните лица и нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици е слаба (Таблица 5). Коефициентът на детерминация $R^2=0.020$ представен в таблица 10 показва, че има 2% зависимост, което означава, че има и други фактори, които оказват влияние на самооценката на изследваните лица.

Таблица 6: Резултати от приложена статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) за проверка на адекватността на приложената статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на обратнопропорционална връзка между възрастта и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици.

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	58.064	1	58.064	2.469	.119 ^a
Residual	2775.528	118	23.521		
Total	2833.592	119			

a. Predictors: (Constant): Възраст

b. Dependent Variable:

общ_бал_самооценка

Анализът на резултатите от приложената статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер)

представи $p(F) = 0.119$, което е по-голямо от грешката алфа 0.005 (Таблица 6).

Таблица 7: Коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на обратнопропорционална връзка между възрастта и нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	30.061	5.430		5.536	.000

Възраст					
t*	-.583	.371	-.143	-1.571	.119

a. Predictors: (Constant); Възраст

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка**

Забележка:

* Възраст – Възраст на 13-16 годишните учениците.

** общ_бал_самооценка - Общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците.

В таблица 7 е представена информация за стойността на параметрите и тяхната статистическа зависимост от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване връзката между възрастта и нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици.

Зависимостта между променливите е обратно пропорционална и не е статистически значима.

За доказване на хипотеза 3, т.е., че нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене се проявява у 13-16 годишните ученици независимо от пола им е реализирана статистическата процедура χ^2 – анализ (Хи-квадрат), при който се установи че няма зависимост между променливите (Таблица 8).

От анализа на резултатите представени в таблица 8 следва, че не съществуват статистически значими различия по отношение на нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене и пола на 13-16 годишните ученици ($p=0.74$, което е по-голямо от 0.05).

Наблюдава се преобладаващо средно ниво на общия бал на самооценка на характеристиките за учене, както при момчетата (69.70%), така и при момичетата (64.20%) (Таблица 8).

Таблица 8: Резултати от статистическата процедура χ^2 – анализ, за установяване на значими различия по отношение на нивото на общия бал на самооценка на характеристиките за учене и пола на изследваните лица

$\chi^2=11.993$; $df=16$; $p=0.74$		общ бал самооценка			Total
		Ниско	средно	високо	
Пол	Момчета	Count 7 % 11.90 within Пол	41 69.70 %	11 18.40 %	32 100.00 %
	Момичета	Count 11 % 18.10 within Пол	41 64.20 %	9 14.70 %	24 100.00 %
Total		Count 18 % 15.00 within Пол	82 68.34 %	20 16.66 %	56 100.00 %

Забележка:

χ^2 е емпирична стойност на χ^2 -критерия на Пиърсън;
df – степени на свобода на разпределението от данни;
p – равнище на значимост на χ^2 -критерия на Пиърсън.

За доказване на хипотеза 4, т.е. че нивото на общия бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ е свързано с възрастта на изследваните лица е реализирана статистическата процедура χ^2 – анализ (Хи-квадрат), при който се установи че има зависимост между променливите (Таблица 9).

Фигура 4 представя честотното разпределение по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ на изследваните 13-16 годишните ученици.

Фигура 4: Разпределение на нивата по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ на 13-16 годишните ученици.

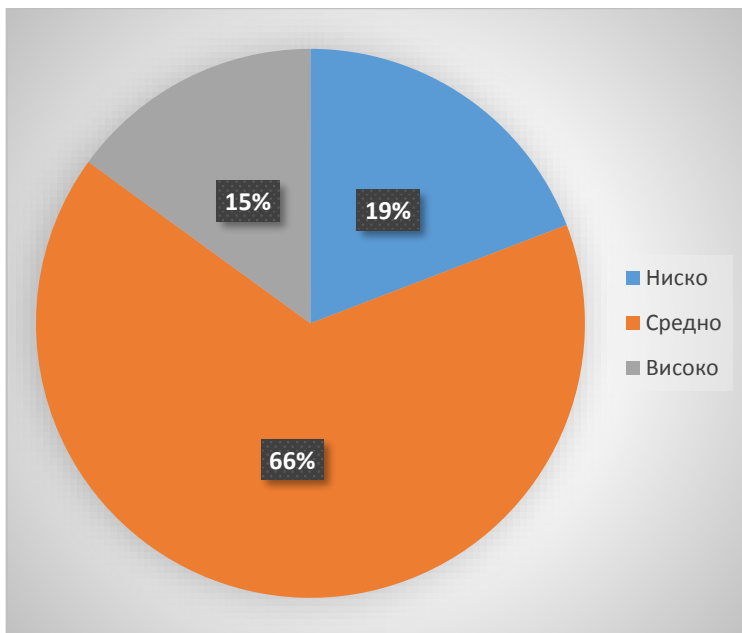

Таблица 9: Резултати от статистическата процедура χ^2 – анализ, за установяване на значими различия между общия бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ и възрастта на изследваните лица

$\chi^2=1.060$; $df=78$; $p=0.01$		Жизнени цели			Total
		Ниско	средн о	висок о	
Възраст	Count 13 % within Възраст	8 24.90 %	23 72.00 %	1 3.10%	32 100.00 %
	Count 14 % within Възраст	9 37.5%	11 45.80 %	4 16.70 %	24 100.00 %
	Count 15 % within Възраст	4 16.00 %	18 72.00 %	3 12.00 %	25 100.00 %
	Count 16 % within	2 5.20%	27 69.10 %	10 25.70 %	39 100.00 %

	Възраст т				
Total	Count	23	79	18	120
	%				
	within	19.20	65.80	15.00	100.00
	Възраст т	%	%	%	%

Забележка:

χ^2 е емпирична стойност на χ^2 -критерия на Пиърсън;
df – степени на свобода на разпределението от данни;
p – равнище на значимост на χ^2 -критерия на Пиърсън.

Резултати от статистическата процедура χ^2 – анализ демонстрират, че съществуват статистически значими различия по отношение нивото на общия бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ и възрастта на изследваните лица ($\chi^2 = 1.060$; $df = 78$; $p = 0.01$). Установи се преобладаващо средно ниво на общия бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ при 13-годишните ученици (ниско - 24.90 %, средно – 72.00 %, високо – 3.10%), при 14-годишните ученици (ниско - 37.50 %, средно – 45.80 %, високо – 16.70%), при 15-годишните ученици (ниско - 16.00 %, средно – 72.00 %, високо – 12.00%) и

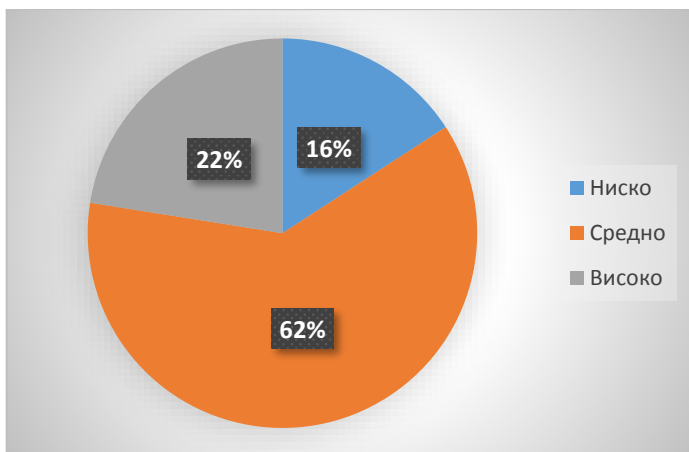
при 16-годишните ученици (ниско - 5.20 %, средно – 69.10 %, високо – 25.70%).

Въз основа на анализа на резултатите се доказва издигнатата хипотеза 4, а именно, че нивото на общия бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ е свързано с възрастта на изследваните лица.

За доказване на хипотеза 5, т.е. че общият бал по скалите за адаптация към средата „Личностен растеж“ и „Автономия“ е свързан с общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ (Таблица 10, Таблица 11, Таблица 12, Таблица 13, Таблица 14, Таблица 15).

Изследваните 13-16 годишни ученици проявиха различни нива по скалите за адаптация към средата „Личностен растеж“ и „Автономия“ , които са представени във фигура 5 и фигура 6.

Фигура 5: Разпределение на нивата по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ на 13-16 годишните ученици представено в проценти.

Фигура 6: Процентно разпределение на нивата по скалата за адаптация към средата „Автономия“ на 13-16 годишните ученици.

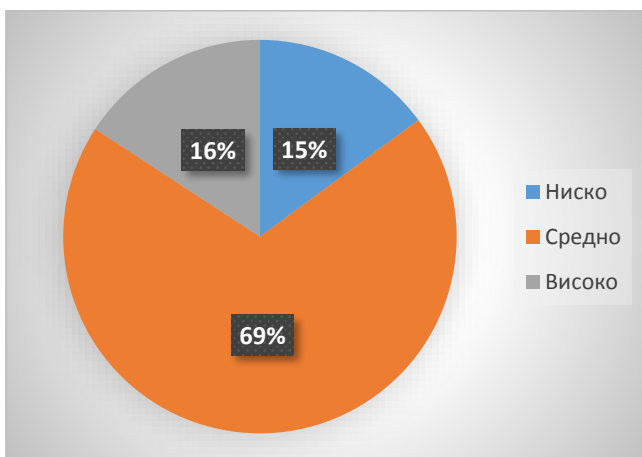

Таблица 10: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзка между общият бал по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.055 ^a	.003	-.005	4.893

a. Predictors: (Constant), общ_бал_личностен_растеж

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

В Таблица 10 са проявени резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзка между общият бал по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици, според който корелационен коефициент $R=0.055$, коефициентът на детерминация (R^2)= 0.003 или зависимостта между променливите е 3.0%.

Таблица 11: Резултати от приложена статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) за проверка на адекватността на приложената статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзка между общият бал по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	8.418	1	8.418	.352	.554 ^a
	Residual	2825.174	118	23.942		
	Total	2833.592	119			

a. Predictors: (Constant), общ_бал_личностен_растеж

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Моделът не е адекватен, основание за което ни дава равнището на значимост на F – критерия, $p(F) = 0.554$ е по – голямо от грешката $\alpha = 0.05$ (Таблица 11).

Таблица 12: Коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на връзката между общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	22.808	2,155		10.583	.000
общ_бал_лично стен растеж	-.039	.066	-.055	-.593	.554

a. Predictors: (Constant), общ_бал_личностен_растеж

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Забележка:

* общ_бал_личностен_растеж - Общият бал по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ на 13-16 годишните ученици

** общ_бал_самооценка - Общият бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици

Връзката между общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен растеж“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици не е статистически значима (Таблица 12).

В таблица 13 са представени резултати за връзката между общият бал по скалата за адаптация към средата „Автономия“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (корелационен коефициент $R=0.007$, коефициент на детерминация $R\text{ Square} = 0.000$).

Таблица 13: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за връзката между общия бал по скалата за адаптация към средата „Автономия“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.007 ^a	.000	-.008	4.900

a. Predictors: (Constant), общ_бал_автономия

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

В Таблица 14 са проявени резултати , според които равнището на значимост на F – критерия, $p = 0.943$ е по – голямо от грешката $\alpha = 0.05$.

Таблица 14: Резултати от приложена статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) за проверка на адекватността на приложената статистическа процедура линеен регресионен анализ за отсъствие на връзка между общият бал по скалата за адаптация към средата

„Автономия“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	.122	1	.122	.005	.943 ^a
Residual	2833.469	118	24.012		
Total	2833.592	119			

a. Predictors: (Constant), общ_бал_автономия

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

В таблица 15 са представени коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за отсъствие на връзката между общия бал по скалата за адаптация към средата „Автономия“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Таблица 15: Коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за отсъствие на връзка между общия бал по скалата за адаптация към

средата „Автономия“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	21.703	2.083		10.421	.000
общ_бал_автономия	-.006	.090	-.007	-.071	.943

a. Predictors: (Constant), общ_бал_автономия

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Забележка:

* общ_бал_автономия - Общият бал по скалата за адаптация към средата „Автономия“ на 13-16 годишните ученици

**** общ_бал_самооценка** - Общият бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици

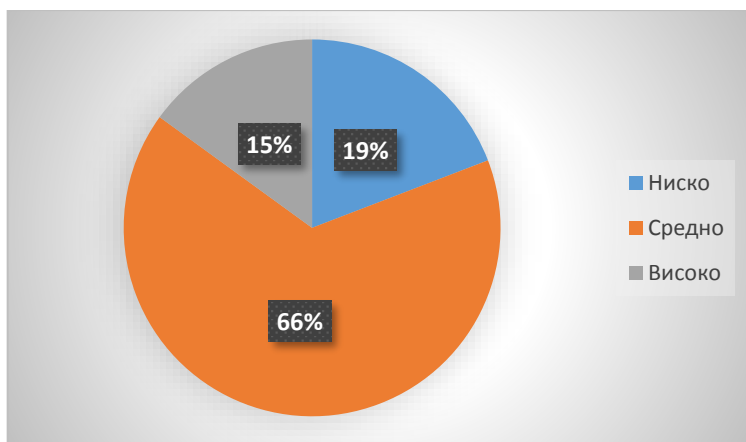
От представените данни в таблица 15, може да се направи извода, че връзката между общия бал по скала „Автономия“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици не е статистически значима, с което се доказва хипотеза 5, т.е., че общият бал по скалите за адаптация към средата „Личностен растеж“ и „Автономия“ не е свързан с общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици. С нарастване на общия бал по скалите за адаптацията към средата „Личностен растеж“ (субективна оценка на наличните възможности за себеразвитие и себеусъвършенстване, например за придобиване и промяна на компетентности, нагласи, убеждения и др. в живота) и „Автономия“ (преживявания на независимост във формирането и отстояването на собствените виждания, мисленето и поведението от други хора, с които човек е заедно в една и съща среда) не нараства самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на

сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото).

За доказване на хипотеза 6, т.е., че съществува зависимост между общия бал по скалите за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ, резултатите от която са представени в таблица 16, таблица 17, таблица 18, таблица 19, таблица 20 и таблица 21.

Фигура 7 и фигура 8 представят различните честотни разпределения проявени от изследваните 13-16 годишни ученици по скалите за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и „Позитивни взаимоотношения“.

Фигура 7: Разпределение на нивата по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ на 13-16 годишните ученици представено в проценти.

Фигура 8: Процентно разпределение на нивата по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ на 13-16 годишните ученици.

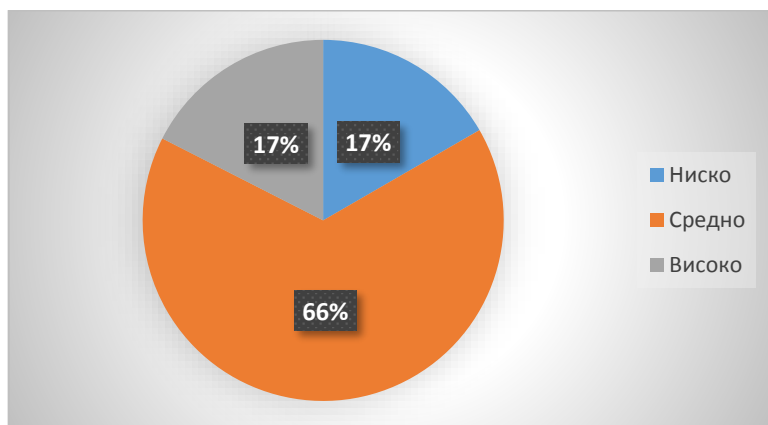

Таблица 16: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на зависимост между общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.011 ^a	.000	-.008	4.900

Информация относно адекватността на модела е представена в таблица 17 Стойността на равнището на значимост на F – критерия е 0.015, $p(F) = 0.904$ и е по – голямо от грешката $\alpha = 0.05$, което означава, че модела не е адекватен.

Таблица 17: Резултати от приложена статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) за проверка на адекватността на линейния регресионен модел

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	.352	1	.352	.015	.904 ^a
Residual	2833.239	118	24.011		
Total	2833.592	119			

a. Predictors: (Constant), общ_бал_контрол

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

В таблица 18 са представени коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ и установено наличие на зависимост между общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Таблица 18: Коефициенти от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на зависимост между общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	21.864	2.565		8.526	.000
общ_бал_контрол	-.009	.076	-.011	-.121	.904

a. Predictors: (Constant), общ_бал_контрол

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Забележка:

* общ_бал_контрол - Общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ на 13-16 годишните ученици

** общ_бал_самооценка - Общия бал на самооценка

на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици

Таблица 19 проявява резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ и установена слаба зависимост ($R = 0.189$, а $R \text{ Square} = 0.036$) между общия бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици. Това означава, че и други фактори влияят на променливите .

Таблица 19: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на зависимост между общия бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.189 ^a	.036	.028	4.812

a. Predictors: (Constant): общ_бал_позививни_взаимоотношения

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

В Таблица 19 са проявени резултати , според които равнището на значимост на F – критерия, $p = 0.038$ е по – малко от грешката $\alpha = 0.05$ и линейният регресионен модел е адекватен.

Таблица 20: Резултати от приложена статистическа процедура еднофакторен дисперсионен анализ (One Way ANOVA или F-критерий на Фишер) за проверка на адекватността на линейния регресионен модел

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	101.606	1	101.606	4.389	.038 ^a
	Residual	2731.986	118	23.152		
	Total	2833.592	119			

a. Predictors: (Constant):

общ_бал_позививни_взаимоотношения

b. Dependent Variable: общ бал самооценка

Таблица 21: Резултати от приложена статистическа процедура линеен регресионен анализ за установяване на връзка между общият бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	26.692	2.490		10.721	.000
общ_бал_позитивни_взаимоотношения	-.165	.079	-.189	-2.095	.038

a. Predictors: (Constant): общ_бал_позитивни_взаимоотношения

b. Dependent Variable: общ_бал_самооценка

Забележка:

* общ_бал_позитивни_взаимоотношения - Общият бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ на 13-16 годишните ученици

** общ_бал_самооценка - Общият бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици

Резултатите от приложената статистическа процедура линеен регресионен анализ представят слаба зависимост между общия бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

Доказа се частично хипотеза 6, т.е., че съществува зависимост между общия бал по скалите за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици.

При нарастване на общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ (възможност на индивида да установява контрол над хода на протичащите събития и процеси в

живота и да се справя успешно с възникващите проблеми) не нараства общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото).

При нарастване на общия бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ (умения за изразяване на емпатия и за установяване на близки взаимоотношения с другите хора в средата и наличие на чувства на привързаност), нараства самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото), което е ценно за образователната практика.

Изводи и препоръки за практиката

За практиката е ценно учениците да са адаптивни, да приемат реалистично себе си и да учат съзнателно.

Хипотеза 1 е доказана. Доказано е предположението ни, че общият бал на самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е свързан с общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“. Самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици: богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото е свързана с приемането на себе си, т.е., с осъзнаването на собствените им добри качества и недостатъци; на преживяваното им чувство за собствено достойнство и себеуважението им. Връзката между общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“ е правопрпорционална, т.е. с нарастването на общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните учениците нараства и общия им бал по скалата за адаптация към средата „Приемане на себе си“.

Това е в съответствие с теории и изследвания на самооценката, на самооценката на характеристиките за учене и за адаптация към средата

на личността (Renzully, et all, 1976; Stamatov, 2015; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Miteva, 2013; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Хипотеза 2 се потвърди. Предположението, че възрастта и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици не са свързани, се потвърди. Оказва се, че има и други фактори, които влияят върху самооценката на характеристиките за учене: богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето и уменията за обособяване на същественото от несъщественото на 13-16 годишни ученици.

Това е в съответствие с теории и изследвания на самооценката, на самооценката на характеристиките за учене на личността (Renzully, et all, 1976; Stamatov & Minchev, 2003; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000).

Хипотеза 3 се доказва, т.е., че общият бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици не зависи от пола им.

Осъзнатите и ефективни нагласи, или неосъзнатите и неефективни нагласи на учениците да учат не са свързани с пола им, което се потвърди от резултатите в дисертацията и е с практически ефект. Има и други фактори, които влияят върху самооценката на характеристиките за учене: богатия

речник, обширният запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето и уменията за обособяване на същественото от несъщественото на 13-16 годишни ученици.

Това е в съответствие с теории и изследвания на самооценката, на самооценката на характеристиките за учене на личността (Renzully, et all, 1976; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000).

Учениците е необходимо да си поставят реалистични цели и да ги реализират успешно, което е ефективно за личностната им самореализация.

Хипотеза 4 се потвърди, т.е., общият бал по скалата за адаптация към средата „Жизнени цели“ е свързан с възрастта на изследваните лица. Това означава, че с нарастване на възрастта от 13 до 16 години у учениците нарастват и жизнените цели, т.е. способността им за поставяне и преследване на дългосрочни лични цели и жизнени планове в средата.

Това е в съответствие с теории и изследвания на самооценката и на адаптацията към средата на личността (Renzully, et all, 1976; Stamatov & Minchev, 2003; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Miteva, 2013; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Хипотеза 5 се доказва, т.е., общият бал по скалите за адаптация към средата „Личностен растеж“ и

„Автономия“ не е свързан с общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици. При нарастване на общия бал по скалите за адаптацията към средата „Личностен растеж“ (субективна оценка на наличните възможности за себеразвитие и себеусъвършенстване, например за придобиване и промяна на компетентности, нагласи, убеждения и др. в живота) и „Автономия“ (преживявания на независимост във формирането и отстояването на собствените виждания, мисленето и поведението от други хора, с които човек е заедно в една и съща среда) не нараства самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото).

Това е в съответствие с теории и изследвания на самооценката, на самооценката на характеристиките за учене и на адаптация към средата на личността (Renzully, et al, 1976; Stamatov & Minchev, 2003; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Miteva, 2013; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Хипотеза 6 се потвърди частично, т.е., не съществува зависимост между общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните

ученици. Зависимостта между общия бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ и общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици е слаба, но съществува.

При нарастване на общия бал по скалата за адаптация към средата „Личностен контрол над средата“ (възможност на индивида да установява контрол над хода на протичащите събития и процеси в живота и да се справя успешно с възникващите проблеми) не нараства общия бал на самооценка на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото).

.

При нарастване на общия бал по скалата за адаптация към средата „Позитивни взаимоотношения“ (умения за изразяване на емпатия и за установяване на близки взаимоотношения с другите хора в средата и наличие на чувства на привързаност), нараства самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици (богатия речник, обширния запас от знания, бързото припомняне, интереса към каузални взаимовръзки, уменията за откриване на сходства и различия, наблюдателността, интереса към четенето, уменията за обособяване на същественото от несъщественото).

Това е в съответствие с теории и изследвания на самооценката, на самооценката на характеристиките за учене и на адаптация към средата на личността (Renzully, et all, 1976; Stamatov&Minchev, 2003; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Miteva, 2013; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Повишаването на ефективността на 13-16 годишни ученици чрез самооценката на характеристиките им за учене, създава по-осъзната адаптация у тях към средата.

Ценно е учениците да са компетентни, ефективни и позитивни по отношение на себе си и другите хора; в самооценката си на характеристиките за учене.

Самооценката на характеристики на ученето на всеки изследван 13-16 ученик: богат речник, обширен запас от знания, бързо припомняне, интерес към каузални взаимовръзки, умения за откриване на сходства и различия, наблюдателност, интерес към четенето, умения за обособяване на същественото от несъщественото е средство за увеличаване на възможностите му за адаптация към средата (приемане на себе си, личностен растеж, жизнени цели, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения) (Renzully, et all, 1976; Stamatov&Minchev, 2003; Stoyanova, 2011; Stoyanova & Peneva, 2014; Miteva, 2013; Zdravchev & Paspalanov, 1985; Mutafova, 2007, 2014; 2015; Orakova, 2000; Velichkov, 1989; Radoslavova & Velichkov, 2005).

Самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишни ученици улеснява адаптацията им към средата.

Популяризирането на резултатите от настоящото изследване ще насочи вниманието на професионалистите в образователната практика към тази проблематика.

Приноси

1. Разработен е теоретичен модел на самооценката на характеристиките за учене на 13-16 годишните ученици като средство за увеличаване на възможностите им за адаптация към средата (приемане на себе си, жизнени цели, личностен растеж, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения).
2. Реализиран е изследователски дизайн на самооценката на характеристиките за учене като средство за адаптация към средата (приемане на себе си, жизнени цели, личностен растеж, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения) на 13-16 годишните ученици.
3. Дисертационният труд съдържа коректен статистически анализ на резултатите от изследването на самооценката на характеристиките за учене и адаптация към средата (приемане на себе си, жизнени цели, личностен растеж, автономия, личностен контрол над средата, позитивни

взаимоотношения) на 13-16 годишните ученици.

4. Ценни за образователната практика са изследваните взаимовръзки между самооценката на характеристиките за учене и адаптацията към средата (приемане на себе си, жизнени цели, личностен растеж, автономия, личностен контрол над средата, позитивни взаимоотношения) на 13-16 годишните ученици.

Публикации по темата на дисертацията

1. Mutafova, M. & Mandradzi, E. (2016). Self-concept and Self-assessment of students from 13 to 16 year old. Applied Psychology and Social Practise. Varna: XV International Scientific Conference, p.p: 479-485.
2. Mandradzi, E. (2016) Views of self-assessment. PhD students' session. Blagoevgrad: University Press "N. Rilski".
3. Mandradzi, E. (2018). Views of self-concept of students from 13 to 16 years old. В Годишник по психология. 9/1. Благоевград: УИ "Неофит Рилски": 39-42 (под печат).